

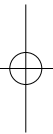
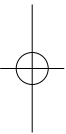
Frans Becker en René Cuperus (red.)

Verloren slag

De PVDA en de verkiezingen van november 2006

Met bijdragen van Liesbet van Zoonen, Philip van Praag,
Jan de Ridder, Gerrit Voerman en Paul Lucardie en
Kees van Kersbergen en André Krouwel

METS & SCHILT
WIARDI BECKMAN STICHTING

DE SOCIAAL-DEMOCRATISERING VAN DE SP

GERRIT VOERMAN EN PAUL LUCARDIE

‘De werkende bevolking [kan] zijn belangen onmogelijk veiligstellen zolang het kapitalistische systeem intact blijft, zolang de produktiemiddelen in partikuliere handen blijven en de chaoseconomie niet is vervangen door een planmatige economische ordening. Daaraan kan Den Uyl niets veranderen – hoeveel inkomens, kennis en macht ook worden verspreid.’¹

Het is 1974. De PVDA heeft zitting in het door haar voorman Joop den Uyl geleide kabinet – achteraf gezien de meest linkse regering uit de Nederlandse parlementaire geschiedenis. De Socialistische Partij (die dan de ‘progressieve’ spelling hanteert) is in die tijd een sektarisch, maoïstisch splintergroepje dat niets van de sociaal-democratie moet hebben en haar als een steunpilaar van het kapitalisme beschouwt. Van die kritiek van de SP is de PVDA volstrekt niet onder de indruk, voor zover ze die al hoort. De sociaal-democraten heersen sinds jaar en dag op de linkerzijde van de Nederlandse politiek. De hooguit enkele honderden leden tellende SP verblijft daarentegen in de marge van het politieke bestel en vormt op geen enkele wijze een bedreiging voor de PVDA – ideologisch noch electoraal.

Ruim dertig jaar later ziet bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2006 de situatie er geheel anders uit. De ogenschijnlijk on-aantastbare structurele dominantie van de PVDA op links, die zo’n halve eeuw heeft geduurd, lijkt zijn langste tijd te hebben gehad; zij wordt in ieder geval serieus bedreigd door de SP. Bij de Twee-

de-Kamerverkiezingen in november 2006 behaalde de PVDA 33 zetels en de SP 25. Volgens exit polls kwam een kwart van de SP-stemmen bij de PVDA vandaan: omgerekend ongeveer zes kamerzetels, meer dan een derde van de SP-winst van zestien zetels!² Hoe is deze ingrijpende verandering in de onderlinge krachtsverhoudingen te verklaren? Voor een deel ligt het aan de PVDA zelf, maar daar wordt elders in deze bundel al aandacht aan besteed. Hier hoeft alleen te worden geconstateerd dat de PVDA zich sinds de jaren tachtig aanzienlijk gematigder en pragmatischer is gaan opstellen, mede ook doordat ze lange tijd (van 1989 tot 2002) regeringsverantwoordelijkheid droeg. De trek van de PVDA in de richting van het politieke midden bood de SP electorale mogelijkheden, maar daarvoor moest deze partij wel iets doen: zij diende zich aan te passen om bij (meer) kiezers in beeld te komen. Evenals de PVDA werd ook de SP gematigder en pragmatischer – in onze optiek: niet langer socialistisch, maar geleidelijk aan meer sociaal-democratisch, zij het wel radicaler dan de PVDA. De SP streeft tegenwoordig immers niet langer naar socialisatie van de productiemiddelen of planning van de productie, maar naar versterking van de sociale verzorgingsstaat en regulering van de markt, met iets meer overheidsinvloed dan tegenwoordig. Bovendien heeft de partij de parlementaire democratie aanvaard. Deze positie lijkt ons kenmerkend voor de naoorlogse sociaal-democratie.³ De SP zelf is het met deze aanduiding eens, alhoewel ze daar nog weinig ruchtbaarheid aan geeft: ‘Met het typeren van de SP als *sociaal-democratisch* is niets mis, mits de aanduiding *sociaal-democratisch* + is’, aldus Tiny Kox, momenteel voorzitter van de Eerste-Kamerfractie van de SP.⁴

In deze bijdrage staat het sluipende proces van ‘sociaal-democratisering’ van de SP centraal, als verklaring voor haar toegenomen aantrekkingskracht op een deel van het kiezerscorps van de PVDA.

Eerst wordt stilgestaan bij de revolutionair veranderde electorale verhoudingen op de linkerkant van het politieke bestel. Daarna komt de ideologische metamorfose van de SP aan de orde. Vervolgens wordt op basis van de programma’s van de Tweede-Kamerverkiezingen van 2006 nagegaan hoever de PVDA en de SP in de praktische politiek nog van elkaar zijn verwijderd. In de daaropvolgende paragraaf wordt weergegeven hoe de SP tegenwoordig het erfgoed van de PVDA naar zich toe poogt te trekken. Aan het einde van deze beschouwing worden conclusies getrokken en kort een tweetal toekomstscenario’s geschetst.

De dominantie van de PVDA en de opkomst van de SP

Vanaf haar oprichting in 1946 beheerste de PVDA de linkerkant van het politieke spectrum. De linkse concurrentie in de Tweede Kamer, die in volgorde van verschijning bestond uit de Communistische Partij van Nederland (CPN, opgericht in 1918), de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP, sinds 1959) en de Politieke Partij Radikalen (PPR, ontstaan in 1968), had doorgaans weinig in de melk te brokkelen.⁵ In de eerste plaats torende de PVDA wat betreft het ledental altijd hoog boven deze partijen uit (zie tabel 1 op blz. 142).⁶ Aan het eind van de jaren vijftig telden de sociaal-democraten bijna 143 000 leden, waarmee zij 2,3% van de Nederlandse kiezers organiseerden. De CPN had in deze tijd hooguit zo’n 11 000 leden (een organisatiegraad van 0,2%). Na een terugval met de beginnende ontzuiling groeide het ledental van de PVDA aan het eind van de jaren zeventig tot ongeveer 113 000 leden (1,1% van de kiezers); CPN, PSP en PPR kwamen gezamenlijk op ruim 35 000 uit – drie keer zo klein.⁷ Aan de sociaal-democratische overmacht wat betreft de sterkte van de partijorganisatie kwam in 2004 een einde, toen voor het eerst SP en GroenLinks gezamenlijk meer leden

telden dan de PVDA. In januari 2007 had de PVDA bijna 63 000 leden, tegen 23 500 voor GroenLinks (waarin CPN, PSP en PPR in 1989-1990 zijn opgegaan) en ruim 50 500 voor de SP. Samen zijn deze twee partijen met 74 000 leden dus flink groter dan de PVDA, wat zonder meer aan de sterk groeiende SP te danken is.

TABEL I: LEDENTALLEN PVDA EN LINKSE CONCURRENTIE, 1950-2007

	PvdA	CPN	PSP	PPR	GL	SP	Totaal linkse concurrenten	Vershil PvdA-linkse concurrenten
1950	105.609	27.392					27.392	78.217
1960	142.853	11.262					11.262	131.591
1970	98.671	11.000	4.228	4.000			19.228	79.443
1980	112.929	15.014	8.703	11.500			35.217	77.712
1990	91.784				15.900		15.900	75.884
1995	64.523				12.000	16.899	28.899	35.624
2000	58.426				14.314	26.198	40.512	17.914
2001	57.374				15.037	26.553	41.590	15.784
2002	57.374				15.037	27.291	42.328	15.046
2003	60.062				18.469	36.406	54.875	5.187
2004	61.935				20.503	43.389	63.892	-1.957
2005	61.111				20.709	44.299	65.008	-3.897
2006	61.913				21.383	44.853	66.236	-4.323
2007	62.846				23.490	50.740	74.230	-11.384

Bron: G. Voerman, 'De ledentallen van politieke partijen, 1945-1995', in: *Jaarboek 1995 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1996, 192-206; opgaven partijen aan DNPP.

Belangrijker dan de ledentallen zijn evenwel de electorale krachtsverhoudingen. Ook op dit terrein is de PVDA sinds 2002 in het defensief geraakt (zie tabel 2 op blz. 144). In de periode 1946-1998 waren de sociaal-democraten gemiddeld goed voor 81,6% van de linkse

stem (dat wil zeggen het totale aantal stemmen dat is uitgebracht op de PVDA en haar linkse concurrenten; D66 is niet in deze berekening opgenomen). Het laagste percentage in dit tijdvak behaalde de PVDA bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 1972 (71,3%), toen CPN, PSP en PPR het gezamenlijk goed deden. Een uitschieter naar boven waren de eerstvolgende kamerverkiezingen van 1977 (88,7%): CPN, PPR en PSP verloren zwaar aan de PVDA en gingen sindsdien als 'klein links' door het leven. De verkiezingen van 1986 leverden een uitzonderlijk hoog sociaal-democratisch aandeel in de linkse stem op (90,5%). Opnieuw ging het succes van de PVDA ten koste van klein links, hetgeen sterk bijdroeg tot hun samengaan in GroenLinks bij de kamerverkiezingen van 1989.

Van de nieuwe formatie GroenLinks had de PVDA echter weinig te vrezen.⁸ Bij de SP lag dat anders. De Socialisten debuteerden in 1994 in de Tweede Kamer, na een electorale opmars op lokaal niveau die in 1974 begon. In een toenemend aantal plaatsen waar de partij kandidaten stelde, slaagde zij er sindsdien in elke keer haar totale aantal raadszetels min of meer te verdubbelen (zie tabel 3 op blz. 146).⁹ Geruime tijd was het electorale succes van de SP vooral gebonden aan de plaats of regio waar zij door het voeren van acties bekendheid had verworven. Zodra de overstap naar de Tweede-Kamerverkiezingen werd gewaagd, waren andere factoren van invloed – zoals haar relatieve landelijke onbekendheid (mede doordat de televisie moeilijk 'haalbaar' was, ondanks de vele acties), of door de van oudsher grote electorale zuigkracht van de PVDA. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 verminderde deze aantrekkingskracht van de PVDA echter aanzienlijk, als gevolg van haar regeringsdeelname en in het bijzonder haar instemming met een ingrijpende hervorming van de WAO. De PVDA verloor maar liefst twaalf zetels, de SP won er twee.¹⁰

**TABEL 2: STEMPERCENTAGES PVDA EN LINKSE CONCURRENTIE
BIJ TWEDE-KAMERVERKIEZINGEN, 1946-2006**

	PvdA	CPN	PSP	PPR	GL	SP	Totaal linkse partijen	Aandeel PvdA (%)
1946	28,3	10,6					38,9	72,8
1948	25,6	7,7					33,3	76,9
1952	29,0	6,2					35,2	82,4
1956	32,7	4,7					37,4	87,4
1959	30,4	2,4	1,8				34,6	87,9
1963	28,0	2,8	3,0				33,8	82,8
1967	23,6	3,6	2,9				30,1	78,4
1971	24,6	3,9	1,4	1,8			31,7	77,6
1972	27,3	4,7	1,5	4,8			38,3	71,3
1977	33,8	1,7	0,9	1,7			38,1	88,7
1981	28,3	2,1	2,1	2,0			34,5	82,0
1982	30,4	1,8	2,3	1,7		0,5	36,7	82,8
1986	33,3	0,6	1,2	1,3		0,4	36,8	90,5
1989	31,9				4,1	0,4	36,4	87,6
1994	24,0				3,5	1,3	28,8	83,3
1998	29,0				7,3	3,5	39,8	72,9
2002	15,1				7,0	5,9	28,0	53,9
2003	27,3				5,1	6,3	38,7	70,5
2006	21,2				4,6	16,6	42,4	50,0

Bron: H. Daalder, K.L.L.M. Dittrich en J.G. Gosman, 'Verkiezingsuitslagen', in: H. Daalder e.a., red., *Compendium voor politiek en samenleving*, Alphen aan den Rijn, 2003, A1300-27; aangevuld voor 2006 met gegevens van de Kiesraad.

Het parlementaire debuut in 1994 was het beginpunt van de groei van de SP op nationaal niveau. Bij elke kamerverkiezing groeide het electorale aandeel van de SP, terwijl de sociaal-democratische hegemonie op links afbrokkelde (zie tabel 2) – waarmee overigens niet is gezegd dat dit uitsluitend op het conto van de SP moet wor-

den geschreven. Ondanks het grote verlies in 1994 bleef het aandeel van de PVDA in de linkse stem op peil (83,3%). In 1998 kwam de PVDA op 72,9% uit, een van de laagste scores in ruim vijftig jaar. In 2002 kelderde zij naar 53,9%. Na een opleving bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 2003 kwamen de sociaal-democraten in november 2006 met 50% op een absoluut minimum uit. Uit verkiezingsonderzoek blijkt dat de PVDA sinds 1994 telkens weer kiezers aan de SP verliest. In 1994 lijkt het om een halve zetel te zijn gegaan, in 1998 om één, in mei 2002 om bijna drie en in november 2006 kwam zoals reeds vermeld een kwart van de SP-stemmen van de PVDA, goed voor ruim een derde van de winst van de SP (zes zetels).¹¹ Directeur Ronald van Raak van het wetenschappelijk bureau van de SP – thans Tweede-Kamerlid – meende dat steeds meer voormalige PVDA-kiezers 'de nestwarmte van de sociaal-democratie [hebben] teruggevonden bij de SP'.¹²

Voor het eerst in de geschiedenis van de PVDA zijn de linkse concurrenten in Tweede-Kamerzetels gezamenlijk vrijwel net zo groot als zij. Dat de traditionele sociaal-democratische electorale overmacht beëindigd lijkt, is echter nauwelijks aan GroenLinks maar vooral aan de SP toe te schrijven – zoals dat ook in grote mate het geval was bij de ledentallen. Ongetwijfeld heeft de PVDA zelf een aandeel in de teruggang, maar dat is zoals al aangeduid niet het onderwerp van deze beschouwing. Hier gaat het om de vraag hoe het komt dat de SP kon uitgroeien tot een reëel electoraal alternatief. Het antwoord wordt door ons gezocht in haar sociaal-democratisering.

De ideologische ontwikkeling van de SP

Als de SP had vastgehouden aan haar rigide opstelling uit de jaren zeventig, zoals die bijvoorbeeld uit het openingscitaat blijkt, was de kans uiterst gering geweest dat zij ooit zo'n massale aanhang

TABEL 3: VERKIEZINGSUITSLAGEN SP, 1974-2006

	Tweede Kamer		Gemeente- raden	Provinciale Staten		Eerste Kamer	Europees Parlement	
	%	zetels	zetels	%	zetels	zetels	%	zetels
1974			5					
1977	0,3	-						
1978			9	-	-			
1979							-	-
1981	0,3	-						
1982	0,5	-	22	0,6	-			
1984							-	-
1986	0,4	-	41					
1987				0,5	1			
1989	0,4	-					0,7	-
1990			70					
1991				0,9	1			
1994	1,3	2	126				1,3	-
1995				2,1	12	1		
1998	3,5	5	188					
1999				3,3	19	2	5,0	1
2002	5,9	9	170					
2003	6,3	9		5,6	38	4		
2004							7,0	2
2006	16,6	25	345					

Bron: CBS-verkiezingsstatistieken.

had gekregen. De dogmatische, sektarische splinterpartij van wel-
 eer bleek echter zeer goed in staat om zich aan de veranderende
 politieke omstandigheden aan te passen of om bepaalde stok-
 paardjes terzijde te schuiven wanneer daardoor nieuwe aanhan-
 gers konden worden bereikt. In dit veranderingsproces verdwen-
 en alle communistische en revolutionair-socialistische elemen-

ten uit het gedachtegoed van de SP; tegelijkertijd bekende zij zich
 principieel tot de parlementaire democratie.¹³

De wortels van de SP liggen in de maoïstische beweging, die in
 het midden van de jaren zestig ontstond. Aanvankelijk beriep de
 partij zich op het marxisme-leninisme, ‘verrijkt met het denken
 van Mao’. De SP beschouwde de door Mao Zedong geleide Volks-
 republiek China als een lichtend voorbeeld. Na Mao’s dood in
 1976 schoof zij echter een aantal van zijn leerstellingen terzijde.
 Het hoofddoel bleef vooralsnog ongewijzigd: de verandering van
 Nederland in een socialistisch land. Aan het kapitalistische systeem
 van onderdrukking en uitbuiting moest een rigoureuus einde wor-
 den gemaakt door het afschaffen van het particuliere eigendom van
 de productiemiddelen. Na de revolutie zou het volk ‘de rechtmati-
 ge eigenaar’ worden van grote concerns als Philips en Shell, banken
 en verzekeringsmaatschappijen, de pensioenfondsen en de genees-
 middelenindustrie, maar ook van woningen, grond en gezondheids-
 zorg.¹⁴

In de politieke praktijk van alledag slaagde de SP er redelijk in
 zich wat van haar sektarische imago te ontdoen. In de jaren tach-
 tig groeide het aantal raadszetels, maar zoals vermeld kwam de
 partij bij de Tweede-Kamerverkiezingen steeds adem te kort. Toen
 ook in 1989 de landelijke doorbraak uitbleef, besloot de SP tot een
 nieuwe oriëntatie. Als gevolg van de deconfiture van het commu-
 nisme gingen daarbij enkele leninistische dogma’s voor de bijl. Zo
 werd in 1991 het begrip marxisme-leninisme geschrapt, omdat het
 te veel verwarring zou wekken. Volgens partijleider Jan Marijnis-
 sen was ‘het etiket langzamerhand als een molensteen om onze nek
 gaan hangen’.¹⁵ Het partijcongres besloot het politieke gedachte-
 goed uitsluitend aan te duiden met het begrip ‘socialistisch’. In
 het nieuwe beginselprogramma dat werd aanvaard, *Handvest 2000* ge-

heten, koerste de SP nog altijd op een socialistische samenleving. Het aantal te socialiseren sectoren werd echter beperkt tot grote bedrijven en banken.

Van deze socialistische heilsverwachting is tegenwoordig in de SP niets meer over, na de derde ideologische facelift aan het einde van de jaren negentig. In de verkiezingsprogramma's voor de Tweede-Kamerverkiezingen komt sinds 1994 de term 'socialisme' niet meer voor (behalve wanneer de partijnaam voluit wordt geschreven). In het nieuwe beginselprogram *Heel de mens*, dat het partijcongres in 1999 aannam, stelt de SP expliciet dat het socialisme geen blauwdruk is voor een toekomstige samenleving, noch een 'heilsprofetie, die volstaat met de belofte dat het achter de horizon allemaal beter zal zijn'. De partij beschouwt zichzelf nog wel op weg naar een 'betere wereld', maar heeft daarbij de notie van het socialisme als eindpunt van de geschiedenis verlaten.¹⁶ Bovendien is het centrale leerstuk van de socialistische ideologie, de vergemeenschappelijking van de productiemiddelen, in de beginselverklaring vervangen door een morele invulling: onder socialisme verstaat de SP nu 'menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit'. Ook het instrument van economische planning is opgedoekt; de SP houdt het er nu op dat democratische zeggenschap vóór moet gaan op 'de zeggenschap die verbonden is aan economische macht en particulier vermogen'.¹⁷

De vernieuwing van de beginselen – voor de derde keer, na de demaoïsatie en deleninistatie – was volgens Kox, die destijds partijsecretaris was, bedoeld 'om een brug te slaan naar mensen die in het verleden wellicht goede gronden hadden om zich niet bij ons aan te sluiten'. De SP was 'nooit opgericht om klein te blijven en dus hebben we welbewust gewerkt aan een visie die door heel veel mensen omarmd kan worden'.¹⁸ Vanuit deze invalshoek is het

logisch dat de SP in dit proces van ideologische vernieuwing ook de revolutie al snel afvoerde. Na de oprichting geloofde de partij eigenlijk niet in een vreedzame overgang naar het socialisme: de heersende kapitalistenklasse zou zich met alle geweld tegen haar onteigening verzetten. Het lot van de marxistische president Allende in Chili in 1973 had dat nog eens ten overvloede aangetoond. Vervolgens raakte de revolutie – die dus niet anders dan gewelddadig kon zijn – op de achtergrond, mede omdat het de mensen kopschuw zou maken. Toch was de partij er in 1990 nog van overtuigd dat er voor een principiële wijziging van de machtsverhoudingen in Nederland een 'langdurige, intensieve strijd' nodig zou zijn. In het nieuwe beginselprogram van 1999 is dit militante vooruitzicht verdwenen. De SP gaat nu niet verder dan dat zij strijd wil voeren 'voor het verwerken van alternatieven voor de korte en de langere termijn'.¹⁹

Tegenwoordig is democratisering het belangrijkste ideologische speerpunt van de SP geworden. Ook op dit punt heeft de partij een ontwikkeling doorgemaakt. In haar begintijd meende zij dat Nederland niet democratisch was: niet het parlement, maar de grote kapitalisten maakten er de dienst uit. In het beginselprogram van 1999 daarentegen beschouwt de partij de parlementaire democratie als 'het belangrijkste middel om de wil van de bevolking tot uitdrukking en uitvoering te brengen'.²⁰ De gedachte dat uitsluitend maatschappelijke verbanden als een wijk of een bedrijf kandidaten konden stellen, zoals de partij in het *Handvest* in 1990 nog opperde, is in een la verdwenen. Dit wil niet zeggen dat de SP de bestaande toestand als ideaal ervaart: de partij meent dat de democratisch gelegitimeerde overheid haar zeggenschap beter moet beschermen tegen de opdringerige Europese Unie en haar invloed over de marktsector moet uitbreiden.

Stuwende kracht achter al deze ideologische en strategische aanpassingen van de SP was haar populistische oriëntatie, die in haar maoïstische opvattingen besloten lag en die alle hervormingen overleefde.²¹ De partij beschouwde zich als de ‘stem des volks’, die beter dan wie ook in staat zou zijn te weten wat er onder de volksmassa’s leefde. Deze pretentie van de SP stelde op haar toepassing van de door Mao ontwikkelde ‘massalijn’. De SP bewoog zich in de massa ‘als een vis in het water’, waardoor zij kennis kon nemen van de wil van het ‘gewone’ volk. Uitgangspunt voor de activiteiten en de opstelling van de SP was de in de wijken en buurten gepeilde mening van de ‘gewone’ man – of althans de perceptie die de partij daarvan had. Deze opinie werd daarna min of meer tot richtsnoer of norm voor verder handelen verheven. Daarbij was de SP van meet af aan zeer beducht voor stellingnames die haar van de bevolking zouden kunnen isoleren. Marijnissen zei in 1974 dat de SP slechts uitvoerde wat het volk eiste, want ‘het gaat er niet om wat wij vinden, maar wat de mensen van ons willen’.²²

Deze houding is wezenlijk voor de SP. Op cruciale momenten in de afgelopen 35 jaar heeft de partij haar beginselen tegen het licht gehouden om te zien wat hun betekenis of relevantie was, waarbij ze er niet tegenop zag om afstand te doen van beginselen wanneer die een barrière vormden voor het benaderen van nieuwe electorale groepen. In dit proces werd niet alleen het socialisme van zijn essentie ontdaan, maar ook de revolutionaire oriëntatie ingeruild voor de principiële aanvaarding van de parlementaire democratie. Op ideologisch vlak is de SP daarmee ‘ge-sociaal-democratiserd’. Vanzelfsprekend bleef dit niet zonder gevolgen voor de inhoud van de verkiezingsprogramma’s. De programma’s bepalen het beeld van de partij naar buiten, maar spelen ook een rol bij de vorming en scholing van partijleden. Het is mogelijk dat sommige

partijleden de programmatische veranderingen tandenknarsend hebben goedgekeurd en in hun hart trouw zijn gebleven aan de revolutionaire en socialistische idealen van vroeger. Dat valt in het bestek van dit artikel niet na te gaan. Een grote kloof tussen de innerlijke overtuiging van een partijlid en het officiële partijprogramma brengt echter cognitieve dissonantie teweeg: een onaangename ervaring die op den duur hoogstwaarschijnlijk zal leiden tot hetzij aanpassing van de innerlijke overtuiging hetzij vertrek uit de partij.

Programmatische overeenkomsten en verschillen tussen PVDA en SP

Op het programmatische vlak is de SP eveneens gematigder geworden. Aan het einde van de jaren tachtig bijvoorbeeld bepleitte de partij in haar verkiezingsprogramma een stringent inkomensbeleid: het hoogste salaris mocht nooit meer dan het drievoudige zijn van het laagste. In 1998 werd deze norm afgezwakt, in 2002 was zij geheel uit het programma verdwenen. Wel stelde de SP dat onredelijke inkomensverschillen moeten worden tegengaan. In 2006 bepleitte de SP het onderbrengen van alle werknemers, met inbegrip van topmanagers, in een CAO om zo de inkomens van de topmanagers te kunnen beperken. Een vergelijkbare ontwikkeling is waarneembaar met betrekking tot het aan banden leggen van de hypotheekrenteaftrek. Het maximum dat de SP aan de aftrek stelt, bedroeg in het programma van 1994 250 000 gulden, in 1998 300 000 gulden, in 2002 420 000 gulden (bijna 191 000 euro) en in 2006 350 000 euro. Het is duidelijk dat de nominale toename in twaalf jaar met een factor drie de inflatie verre te boven gaat, en ook groter is dan de stijging van de gemiddelde huizenprijzen.²³ Voor de sociaal-economische middengroepen zijn deze aanpassingen echter niet zonder belang. Ook op andere programmaonderdelen vijl-

de de SP scherpe randjes weg. In 2002 eiste de partij nog het vertrek van Nederland uit de NAVO, de verkiezing van het staatshoofd (en dus de afschaffing van de monarchie) en een nationale ziektekostenverzekering zonder enige marktwerking. In het program van 2006 waren deze eisen verdwenen.

Al met al zijn de programmatische verschillen tussen SP en PVDA sinds 2002 in veel opzichten kleiner geworden. Op sociaal-economisch gebied gaat de SP weliswaar verder dan de PVDA in het streven naar sociale gelijkheid, vermindering van inkomensverschillen en beteugeling van de markt, maar beide lijken in grote trekken de bestaande 'gemengde' economische orde te aanvaarden. De Socialisten willen de vermogenswinst (in plaats van het rendement) belasten, sociale minima verhogen, de kinderbijslag progressief (dat wil zeggen inkomensafhankelijk) maken en deze verhogen, terwijl de PVDA dergelijke voornemens niet in haar programma heeft opgenomen. De SP wil de inkomensafhankelijke ouderbijdrage voor kinderopvang halveren, de PVDA wil die helemaal afschaffen. Beide partijen willen de zorgpremie meer afhankelijk van het inkomen maken. Daarentegen wil de SP de AOW niet verder fiscaliseren en de PVDA op termijn (na 2011) wel – waarmee de PVDA de inkomensverschillen tussen AOW'ers iets meer zou verkleinen dan de SP. Beide partijen willen de arbeidsongeschikten tegemoet komen, maar de SP gaat hierin verder door WAO-keuringen te willen terugdraaien en versoepelen.

De SP is over het algemeen meer gekant tegen marktwerking dan de PVDA. Zij wil met name arbeidsbemiddeling liever aan de gemeente en niet aan commerciële bureaus overlaten. Beide partijen wijzen overigens versoepeling van het ontslagrecht af en willen meer banen scheppen in de publieke sector. Met name marktwerking in de zorg stuit bij de SP op meer weerstand dan bij de PVDA,

al zijn de Socialisten op dit punt tegenwoordig wat vaag. Beide partijen willen de no-claimkorting afschaffen, de SP wijst elke eigen bijdrage ook af. Ook tegen marktwerking in de volkshuisvesting wil de SP feller optreden dan de PVDA. De PVDA is van plan de door het kabinet-Balkenende ter hand genomen liberalisatie van huren te beperken, de SP wil die volledig terugdraaien. Beide partijen pleiten voor meer huurwoningen en beperking van de hypotheekrenteaf trek.

Op het terrein van de onderwijspolitiek verschillen SP en PVDA weinig. Beide staan bijvoorbeeld een meer praktijkgericht VMBO voor en reserveren meer geld voor het onderwijs, met name voor leraren. Ook willen de twee partijen een soort werk/leerplicht voor jongeren invoeren, de PVDA tot 27 jaar, de SP tot 23 jaar. Ze streven allebei naar meer gemengde en minder 'zwarte' of 'witte' scholen, ook in het bijzonder onderwijs.

Wat betreft de bestrijding van de criminaliteit legt de SP iets meer nadruk op resocialisatie dan op repressie, maar de verschillen zijn niet groot. Beide partijen accepteren in beginsel camera-toezicht en preventieve fouillering van verdachten. De SP wil echter de identificatieplicht weer afschaffen, de PVDA niet.

Zowel PVDA als SP streeft naar een humaner vreemdelingenbeleid, onder meer door een generaal pardon voor de asielzoekers die hier al te lang moesten wachten. Ook willen zij de inburgering van immigranten meer bevorderen. De PVDA stelt daartoe een maatschappelijke stage voor, de SP een gratis taal cursus voor 'oudkomers' en een verplichte taal cursus voor uitkeringsgerechtigde nieuwkomers tot 55 jaar (op straffe van korting op de uitkering).

Beide partijen staan voor een actiever milieubeleid, maar de SP gaat ook hierin iets verder. Zo wil zij een heffing op alle vliegverkeer invoeren, terwijl de PVDA alleen op binnenlandse vluchten

een extra heffing wenst te leggen. Beide wijzen kernenergie af en willen Schiphol niet privatiseren, maar de SP keert zich ook tegen verdere uitbreiding van Schiphol, terwijl de PVDA die onder voorwaarden (beperking van geluidshinder) nog wel toe zou staan. De PVDA laat zich ook minder duidelijk uit over privatisering van bus en spoorwegen, die de SP zonder meer afkeurt.

Op staatkundig gebied steunen SP en PVDA de invoering van een correctief referendum en verkiezing van burgemeesters door de gemeenteraad. Daarnaast pleit de PVDA voor een ander kiesstelsel (twee stemmen, één voor een kandidaat en één voor een partij), verkleining van Eerste en Tweede Kamer en terugzendrecht voor de Eerste Kamer, terwijl de SP voorstelt kiezers via een terugroepreferendum de mogelijkheid te bieden een kabinet naar huis te sturen en nieuwe verkiezingen af te dwingen.

De verschillen tussen beide partijen zijn misschien nog wel het grootst met betrekking tot defensie en buitenlands beleid. Ook al is de SP in 2006 minder fel gekant tegen de NAVO dan voorheen, ze wil – anders dan de PVDA – de Nederlandse troepen zo snel mogelijk terugtrekken uit Afghanistan en op defensie verder bezuinigen. Een ander belangrijk geschilpunt is de Europese integratie: de PVDA staat hier veel positiever tegenover dan de SP en zou het Europees Parlement meer bevoegdheden willen toekennen – al zou de Tweede Kamer daarbij ook meer controle moeten uitoefenen. Bovendien wil zij het buitenlands beleid binnen de EU meer coördineren. Wat betreft de toelating van Turkije lijkt zowel de PVDA als de SP evenwel geneigd deze netelige kwestie in een referendum aan de kiezers voor te leggen.

Deze korte analyse van verkiezingsprogramma's van 2006 leidt tot de conclusie dat de SP meer op de PVDA is gaan lijken en dus in grote mate 'ge-sociaal-democratiseerd' is. De verschillen zijn in veel

opzichten sinds 2002 kleiner geworden – misschien ook doordat beide partijen sindsdien deel uitmaakten van de oppositie. De toon van de programma's week in 2002 meer van elkaar af: de PVDA verdedigde het gevoerde regeringsbeleid, waar ze verantwoordelijkheid voor had gedragen sinds 1989; de SP bestreed die 'neoliberale' politiek fel. De meeste verschillen zijn anno 2006 gradueel van aard, zeker op sociaal-economisch en sociaal-cultureel gebied, maar ook op staatkundig terrein en met betrekking tot milieubeleid. Zelfs inzake buitenlands beleid en defensie is sprake van toenadering, al blijven de verschillen hier nog substantieel.

De SP en de sociaal-democratische traditie

Het proces van ideologische en programmatische aanpassing van de SP, dat uiteindelijk zou uitmonden in de sociaal-democratisering van de partij, ging vanaf het einde van de jaren negentig gepaard met een herwaardering van de sociaal-democratie en met bewuste pogingen om het erfgoed van de PVDA naar zich toe te trekken. Deze meer positieve visie stond haaks op de negatieve opstelling van de SP in het verleden. Van meet af aan was de PVDA immers verketterd: de partij was een reactionair steunpunt voor het kapitalisme, hooguit bereid tot het wegvijlen van enkele scherpe randjes, en zou zo de verwezenlijking van het door de SP nagestreefde, 'door het volk gedragen socialisme' zeer bemoeilijken. Zelfs in de oppositie zou de PVDA fungeren 'als een waakhond voor de kluisen van het grootkapitaal' en 'de rijkdom afschermen en de armoede verdelen', aldus het SP-ledenorgaan in 1987.²⁴ Zo'n tien jaar later noemde Marijnissen de PVDA een 'conservatieve, conformistische partij'.²⁵

De gebruikelijke kritiek van de SP op de PVDA blijft tegenwoordig beperkt tot de periode die begint met het aantreden van par-

tijleider Wim Kok in het midden van de jaren tachtig, tot en met Wouter Bos. De personen die in het tijdvak vóór die ‘verwording’ de PVDA aanvoerden, komen er nu veel beter van af. De pragmatische, behoedzame Willem Drees kan ‘in de SP echter weer rekenen op waardering’, zo stelde Van Raak.²⁶ Ook de ooit zo gesmaakte Den Uyl werd in de eregalerij gezet. In *Eerste weg links*, het verkiezingsprogramma uit 2002, bepleitte de SP de ‘spreiding van kennis, macht en inkomen’ – waarmee zij zich letterlijk het adagium van het kabinet-Den Uyl toe-eigende en alsnog haar uitgesproken negatieve oordeel van destijds (zie het inleidende citaat van dit artikel) fundamenteel bijstelde.²⁷ Van Raak deed dat later expliciet: ‘Het kabinet-Den Uyl is erin geslaagd om te investeren in onderwijs en sociale zekerheid. Den Uyl was geliefd. Zijn politiek van kleine stapjes ging steeds gepaard met een perspectief op een betere toekomst.’²⁸

Tegelijkertijd begon de SP zichzelf in de sociaal-democratische traditie van Troelstra tot Den Uyl te plaatsen. Dit begon eigenlijk op het partijcongres in 1999, waar het nieuwe beginselprogramma werd vastgesteld. Marijnissen sprak bij die gelegenheid bewonderend over de SDAP, ‘die binnen en buiten het parlement’ had gestreden tegen ‘het brute en brutale kapitalisme’. Naast de impliciete vergelijking met zijn partij claimde Marijnissen hardop de SDAP als voorloper van de SP: ‘Honderd jaar later is dat nog steeds iets om, als mede-erfgenaam, bijzonder trots op te zijn.’²⁹ In lijn hiermee riep de SP in 2002 1 mei uit tot ‘Rooie Monumentendag’. Overal moesten standbeelden en straatnaamborden van sociaal-democratische voormannen door SP-leden worden ‘opgepoetst en in de bloemen gezet’. De partij wilde ‘meer aandacht en respect’ voor hen; ‘mensen als Ferdinand Domela Nieuwenhuis, Pieter Jelles Troelstra en anderen behoren tot ons erfgoed.’³⁰

Terwijl de SP aldus poogt zich in de sociaal-democratische traditie te plaatsen, tracht zij de hedendaagse PVDA daaruit te verbannen. Nadat Kok in 1995 de ‘ideologische veren’ van de PVDA had afgeschud, vroeg Marijnissen zich af ‘of zij nog wel *sociaal-democratisch* is’.³¹ Aan de vooravond van de kamerverkiezingen van 2002 stelde de SP-leider dat Domela Nieuwenhuis, Troelstra en zelfs Den Uyl, ‘zeker voor de SP [zouden] hebben gestemd’.³² Opvallend aan deze uitspraken is de ahistorische benadering: alsof deze drie grootheden in de loop der tijd niet hun denkbeelden zouden hebben kunnen aanpassen, net zoals de SP dat heeft gedaan.

Met deze positieve herwaardering en annexatie van erfplanters als Troelstra, Drees en Den Uyl zocht de SP aansluiting bij het sociaal-democratische patrimonium, waarop zij in organisatorische zin, en lange tijd bepaald ook in politiek opzicht, geen rechten kon doen gelden.³³ De SP maakt immers genetisch gezien deel uit van de marxistisch-leninistische, communistische traditie, die in Nederland teruggaat tot het begin van de twintigste eeuw. De sociaal-democratie – en zeker de Nederlandse variant – moest van het communisme in de regel niets hebben. De pogingen die de SP nu doet om zich te hullen in de sociaal-democratische mantel, lijken als functie te hebben de ideologisch en programmatisch veel gematigder geworden partij te wortelen in een breder aanvaarde politieke traditie. Voorzover bij deze nieuwe legitimatiewijze de maoïstische oorsprong van de SP ter sprake komt, gebeurt dat op een bagatelliserende manier.³⁴

De sociaal-democratisering van de SP

De afbrokkelende hegemonie van de PVDA op links kan vanzelfsprekend niet uitsluitend op het conto van de SP worden geschreven. Er kunnen vele redenen zijn waarom de PVDA electoraal min-

der aantrekkelijk is geworden. De stelling van deze beschouwing is dat afgezien van de *push*-factoren van de PVDA, de SP over *pull*-kenmerken beschikt die haar tot een reëel alternatief hebben gemaakt voor (teleurgestelde) kiezers van de PVDA – en overigens in mindere mate ook voor die van andere partijen, zoals GroenLinks.

Veel meer dan GroenLinks, dat altijd eigenlijk meer een milieu- dan een sociaal imago heeft gehad, is de SP er na haar debuut in de Tweede Kamer in geslaagd zich te ontwikkelen tot een electorale concurrent voor de PVDA. De politicoloog Van der Eijk drukte zich in zijn analyse van de verkiezingsuitslag van 22 november 2006 aldus uit: ‘De SP is niet extreem links meer’³⁵ – en dat is inderdaad de essentie. Uit de genetisch bepaalde beduchtheid zich te verwijderen van de (potentiële) aanhang, heeft de SP zich verregaand aangepast. Na het parlementaire debuut in 1994 realiseerde de partijtop zich dat een uitgesproken socialistisch profiel kiezers zou kunnen afschrikken en de weg naar nieuwe doelgroepen afsnijden, waardoor de electorale groei zou kunnen stagneren. Het gevolg was dat tegen het eind van de jaren negentig de socialistische samenleving als wenkend perspectief had afgedaan. Dit was het sluitstuk (althans tot dusverre) van een ideologisch en organisatorisch transformatieproces waarin de revolutionaire, maoïstische avant-garde van weleer plaatsmaakte voor de reformistische, op hervormingen gerichte maar nog altijd (relatief) radicale partij van tegenwoordig. De socialisatie van de productiemiddelen en de planning van de economie zijn verdwenen, zowel uit de retoriek als uit de verkiezings- en beginselprogramma’s.

De geestelijke vaders en regisseurs van deze omvorming waren Marijnissen, voorzitter van de partij sinds 1988 en van de Tweede-Kamerfractie sinds 1994, en Kox, tot 2003 partijsecretaris en sindsdien voorzitter van de Eerste-Kamerfractie. Hun dominante posi-

tie in de SP – en dan met name die van Marijnissen, hét boegbeeld van de partij – zal ongetwijfeld hebben bijgedragen aan de acceptatie van de nieuwe lijn. Beiden hebben geen geheim gemaakt van het de-radicaliseringsproces van de SP. Kox beschreef al in 1999 de metamorfose als ‘van socialisme naar sociaal-isme’.³⁶ Marijnissen stelde dat de SP was geëvolueerd ‘van een partij die zei: “Alle productiemiddelen in handen van het volk” naar een partij die zegt: “Marktwerking en kapitalisme in een bepaalde vorm kunnen de vooruitgang dienen”’.³⁷ Onder de leiding van dit tweetal is socialisme voor de SP teruggedbracht tot de trits menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit – morele waarden waar niemand met goed fatsoen tegen kan zijn.

Door deze vorm van ‘socialisme *light*’ én de principiële aanvaarding van de parlementaire democratie is de SP naar onze mening een sociaal-democratische partij geworden – weliswaar radicaler en linkser dan de PVDA, maar toch evengoed sociaal-democratisch, in de betekenis die deze term in de loop van de twintigste eeuw heeft gekregen. Om historische en pragmatische redenen zal de term ook nu niet gebruikt worden om de SP aan te duiden. De partij doet dat zelf niet in het openbaar, alhoewel Kox zoals reeds vermeld de aanduiding niet schuwt: ‘De SP is een sociaal-democratische partij die er *hier* en *nu* toe wenst te doen (niet bij toeval onze kernwoorden in de recente verkiezingscampagnes). Maar die ook, als socialistische partij, verder vooruit wil denken.’³⁸ Ook internationaal zoekt de SP vooralsnog geen aansluiting bij de sociaal-democraten. In het Europees Parlement maakt zij niet deel uit van de sociaal-democratische fractie, maar van de Confederale Fractie Europees Unitair Links/Noords Groen Links, bestaande uit (voormalige) communistische en socialistische partijen.

‘Wij zijn naar de PVDA toe gekropen, we hebben laten zien dat we een normale partij zijn’, aldus Kox.³⁹ Toen Marijnissen in 2005 aangaf wat hij onder ‘modern socialisme’ verstond, gebruikte hij dezelfde termen als het in dat jaar vastgestelde beginselprogramma van de PVDA: een ‘fatsoenlijke samenleving’.⁴⁰

Door deze sociaal-democratisering van de SP is de afstand tot de PVDA geringer geworden, hetgeen de overstap van PVDA-kiezers zal hebben vergemakkelijkt. Naast een program dat strikt genomen niet meer socialistisch was maar nog wel roder dan dat van de PVDA, had de SP echter nog meer te bieden, zoals haar activistische inslag (die blijkt uit de vele buitenparlementaire acties) en vooral ook haar populaire lijsttrekker Marijnissen. De welbespraakte SP-leider is telkens weer in staat gebleken op authentieke en consistente wijze de ‘anti-neoliberale’ maatschappijkritiek te vertolken. Als partij die tot nu toe landelijk altijd in de oppositie heeft gezeten heeft hij het in dat opzicht gemakkelijker dan PVDA-aanvoerder Bos. Ook het protestimago kan de SP electoraal nog hebben geholpen. De partij mag dan de ‘stem tegen’-strategie in 2002 hebben ingeruild voor de ‘stem voor’-benadering, het beeld van de SP als een anti-establishmentpartij zal bij velen niet geheel zijn uitgewist – al was het maar omdat de SP in de referendumcampagne tegen de Europese grondwet in 2005 zo’n prominente rol speelde. Bij de verkiezingen in 2006, waarin alle gevestigde partijen het zwaar te verdueren kregen, kan dat beeld in het voordeel van de SP hebben gewerkt.

Toekomstperspectieven

De vraag hoe de toekomst eruit zal zien is niet eenvoudig te beantwoorden. Afgaande op de verkiezingen van 2002 en 2006 lijkt de voorspelling gerechtvaardigd dat het abonnement van de PVDA

op het leeuwendeel van de linkse stem verlopen is. In een tijd waarin de partijloyaliteit van kiezers sterk afneemt, kan geen enkele partij meer rekenen op een vast, substantieel deel van het electoraat. Dat geldt voor de PVDA, maar natuurlijk ook voor de SP. Kiezers laten zich in hun stemgedrag steeds minder leiden door kerkelijke gezindte en sociale klasse, maar meer door politieke factoren (zoals het gevoerde beleid of het vertrouwen in politici); ze zijn deels ‘op drift’ geraakt. Ze identificeren zich in afnemende mate met partijen – anders gezegd: ze zien zichzelf minder vaak als levenslang aanhanger van één partij en stemmen gemakkelijker op een andere. De SP heeft daarvan bij verschillende verkiezingen weten te profiteren, mede door haar opmerkelijke aanpassingsvermogen. Dat kan opnieuw gebeuren. Wanneer de PVDA zich als regeringspartij opnieuw genoopt ziet impopulaire maatregelen te nemen, zou de SP haar voorbij kunnen streven. Het is zelfs denkbaar dat de PVDA in de komende decennia het treurige lot van de Italiaanse Socialistische Partij (*Partito Italiano Socialista*, PSI) zal delen, die in de tweede helft van de twintigste eeuw geleidelijk overschaduwde en uiteindelijk zelfs geheel plat gedrukt werd door de zich naar het midden bewegende en ‘sociaal-democratiserende’ Communisten. Dit is het perspectief van het gewezen PVDA-lid Marcel van Dam, die bij de kamerverkiezingen van 2006 op de SP heeft gestemd ‘omdat ik in die partij steeds meer terugvind van een sociaal-democratische partij waarin ik me thuis kan voelen’. Wanneer de SP zich verder zou vernieuwen met ‘wat minder provincialisme en een wat groter geloof in de vooruitgang, kan zij de plaats van de PVDA in het politieke krachtenveld definitief overnemen’.⁴¹

Het is echter ook best mogelijk dat de PVDA bij een volgende verkiezing net als in 2003 haar weggelopen kiezers terughandelt. Als

stemmentrekker Marijnissen van het politieke toneel verdwijnt, zal de SP zeker moeite hebben haar huidige electorale aanhang te behouden. De verhouding tussen PVDA en SP zou zich op termijn kunnen stabiliseren, zoals in Duitsland en in Scandinavische landen waar de sociaal-democratische partijen drie of vier keer zo groot zijn dan hun linkse concurrenten – partijen waarmee de SP zich duidelijk verwant voelt.⁴² Dit tweede – bepaald niet onwaarschijnlijke – scenario biedt de PVDA natuurlijk meer hoop dan het eerste, ook al moeten we eraan toevoegen dat de sociaal-democratische partijen in deze landen hechter geworteld lijken in de samenleving dan de PVDA. Welke van de twee scenario's ook bewaardheid zal worden: zeker is wel dat de PVDA zich erop moet instellen dat zij niet alleen haar structurele hegemonie op links kwijt is, maar hoogstwaarschijnlijk ook haar monopoliepositie binnen de Nederlandse sociaal-democratie.

NOTEN

- 1 SP, *Op naar het socialisme! Een maatschappij voor mensen*, Rotterdam 1974, p. 30.
- 2 *De Volkskrant*, 23 november 2006.
- 3 Zie ook B. Tromp, *Het sociaal-democratisch programma. De beginselprogramma's van SDB, SDAP en PVDA, 1878-1977*, Amsterdam 2002.
- 4 E-mail Tiny Kox, 12 februari 2007.
- 5 De Evangelische Volkspartij, die van 1982 tot 1986 in de Tweede Kamer zitting had en in 1989-1990 zou opgaan in GroenLinks, blijft hier buiten beschouwing, niet alleen vanwege haar geringe omvang, maar ook omdat niet zonder meer duidelijk is of zij links dan wel rechts van de PVDA stond.
- 6 De auteurs bedanken G. Auping voor het leveren van de tabellen.
- 7 G. Voerman, 'De ledentallen van politieke partijen, 1945-1995', in: *Jaarboek 1995* Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, Groningen 1996, p. 192-206.
- 8 Het electorale hoogtepunt van GroenLinks kwam in 1998, maar bleef met 7,3% ver achter bij het totaal van CPN, PSP en PPR in 1972 (11,0%).
- 9 Alleen in 2002 verloor de SP zetels (zie tabel 3), hetgeen zij weet aan de concurrentie van lokale ('Leefbaar'-) partijen.

- 10 G. Voerman en W. van Schuur, 'David en Goliath? Over de SP en de PVDA', in: *Socialisme & Democratie*, 52 (1995) 2, p. 86-92.
- 11 *De Volkskrant*, 4 mei 1994, 7 mei 1998, 16 mei 2002 en 23 november 2006; zie voorts Ph. van Praag en E. Couvret, 'De kiezers van GroenLinks en de SP', in: *Jaarboek 1997* DNPP, Groningen 1998, p. 180-195; en W. van der Brug, 'Zwevende of geëmancipeerde kiezers?', in: *Jaarboek 2002* DNPP, Groningen 2004, p. 230-251.
- 12 *De Volkskrant*, 29 augustus 2006.
- 13 Zie hiervoor uitgebreid: G. Voerman, 'Een politieke kameleon: over het aanpassingsvermogen van de Socialistische Partij in Nederland', in: *Vlaams marxistisch tijdschrift*, 38 (2004) 1, p. 48-58.
- 14 Ook de PVDA pleitte in haar beginselprogramma van 1977 voor de socialisatie van een aantal industrieën en financiële instellingen, maar zij ging minder ver dan de SP. In het nieuwe beginselprogramma van 2005 is van socialisatie geen sprake meer. Zie G. Voerman, 'Rode veren. De ideologische overeenkomsten en verschillen tussen PVDA en SP', in: *Roodkoper*, 7 (2002) 2, p. 8-12.
- 15 *Trouw*, 26 oktober 1991.
- 16 *Heel de mens. Kernvisie van de SP, zoals vastgesteld door het 9e congres op 18 december 1999*, z.pl. [Rotterdam], z.j. [2000], p. 18. Alleen in het derde artikel van de vigerende statuten staat nog: 'De vereniging [de SP] stelt zich ten doel het verwezenlijken van een socialistische maatschappij in Nederland'.
- 17 *Ibidem*, p. 10.
- 18 *NRC Handelsblad*, 25 september 1999; e-mail Tiny Kox, 12 februari 2007.
- 19 *Heel de mens*, p. 9.
- 20 *Ibidem*, p. 11.
- 21 Zie G. Voerman, 'De "Rode Jehova's". Een geschiedenis van de Socialistische Partij', in: *Jaarboek 1986* DNPP, Groningen 1987, p. 124-150.
- 22 *De Groene Amsterdammer*, 12 juni 1974.
- 23 Eengezinswoningen zijn sinds 1996 gemiddeld twee keer zo duur geworden.
- 24 *De Tribune*, 4 december 1987.
- 25 J. Marijnissen, *Tegenstemmen. Een rood antwoord op paars*, Amsterdam/Antwerpen, 1996, p. 37.
- 26 R. van Raak, *Het rijke rooie leven. Verhalen over socialisme in Nederland*, Soesterberg 2006, p. 58.
- 27 *Eerste weg links. Actieprogramma SP 2002-2006*, p. 6.
- 28 R. van Van Raak, *Het rijke rooie leven*, p. 88.
- 29 Slottoespraak Jan Marijnissen op partijcongres 18 december 1999, website SP, 23 januari 2007.
- 30 Persbericht SP, 1 mei 2002; website SP, 22 juni 2004.
- 31 J. Marijnissen, *Tegenstemmen*, p. 36.
- 32 Website Jan Marijnissen, april 2002.
- 33 De SP lijkt dit te rechtvaardigen door te wijzen op de toegenomen politieke diversiteit van de steeds maar groeiende ledenaanghang: 'De beginnende SP van 1974 ligt al ver achter ons, in jaren én in ideologie. De huidige SP staat daarom

niet in één, maar in verschillende politieke tradities. De mensen die nu de SP vormen, hebben allemaal hun eigen inspiratiebronnen.' E-mail Tiny Kox, 12 februari 2007.

- 34 Zie bijvoorbeeld T. Kox, *SP in vogelvlucht. Politieke basisvorming* (dl. 1.), Rotterdam 1999, p. 10-11.
- 35 *NRC Handelsblad*, 23 november 2006.
- 36 T. Kox, *SP in vogelvlucht*, p. 10.
- 37 K. Glastra van Loon en K. Slager, *Hoe dan Jan? Een gesprek over nieuw optimisme in tijden van crisis*, Amsterdam/Antwerpen 2005, p. 73. Zie ook J. Marijnissen, *Tegenstemmen*, p. 51-52.
- 38 E-mail Tiny Kox, 12 februari 2007.
- 39 *NRC Handelsblad*, 17 januari 2007.
- 40 Glastra van Loon en Slager, *Hoe dan Jan?*, p. 150.
- 41 M. van Dam, 'De droom sterft niet en daarom heb ik SP gestemd', in: *de Volkskrant*, 23 november 2006.
- 42 'Verwant voelen we ons met name aan moderne linkse partijen in Scandinavië, die een min of meer met ons vergelijkbare ontwikkeling hebben doorgemaakt', aldus Marijnissen; zie Glastra van Loon en Slager, *Hoe dan Jan?*, p. 105.

